

Kocaeli **ilahiyat** Dergisi

ISSN: 2564-677X

Kocaeli Theology Journal

**ABDÜLGANÎ EN-NÂBLUSÎ'NİN
İŞTİBÂKÜ'L-ESİNNE Fİ'L-CEVÂBİ ANİ'L-FARZİ VE'S-SÜNNE
ADLI RİSALESİ BAĞLAMINDA FARZ VE SÜNNETE İKİ FARKLI YAKLAŞIM^{1*}**

**TWO DIFFERENT APPROACHES TO FARDH AND SUNNAH IN THE
CONTEXT OF ABD AL-GHANĪ AL-NĀBULUSĪ'S BOOKLET
ISTIBĀK AL-ASINNAH FĪ'L JAWĀB ANĪ'L FARDH WA'S-SUNNAH**

Ayşe AKTAŞ

Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı/Marmara
Üniversitesi SBE Doktora Öğrencisi.
e-mail: ayseaktas@bayburt.edu.tr. orcid.org/0000-0002-5334-5470.

Abdullah KAHRAMAN

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı.
e-mail: a.kahraman69@hotmail.com. orcid.org/0000-0002-9473-7358.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 03 Mayıs 2021/ 03 May 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 13 Haziran 2021 / 13 June 2021

Yayın Tarihi / Published: 28 Haziran 2021/ 28 June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran 2021 / June 2021

Cilt: 5, Sayı: 1 Volume: 5, Issue: 1, Sayfa / Pages: 41-64

1 * Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. Abdullah Kahraman'ın danışmanlığında, Ayşe Aktaş tarafından hazırlanmakta olan "Abdülganî en-Nâblusî ve Osmanlı Dönemi Fikhî Tartışmalarına Yaklaşımı" adlı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

Cite as / Atıf: Aktaş, Ayşe – Kahraman, Abdullah. “Abdülganî en-Nâblusî'nin *İştibâkû'l-Esinne fi'l-Cevâbi ani'l-Farzi ve's-Sünne* Adlı Risalesi Bağlamında Farz ve Sünnete İki Farklı Yaklaşım [Two Different Approaches to Fardh and Sunnah in the Context of Abd Al-Ghanî Al-Nâbulusî's Booklet *Istibāk Al-Asınnah fi'l Jawab ani'l Fardh wa's-Sunnah*]”. Kocaeli İlahiyat Dergisi- Kocaeli Theology Journal 5/1 (Haziran/June 2021), 41-64

İntihal: Bu makale, intihal tarama programlarıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned with plagiarism screening programs and plagiarism has not been detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kider>

Copyright © Published by Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Kocaeli University, Faculty of Theology, Kocaeli / Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Yazar(lar) / Author(s): Ayşe AKTAŞ - Abdullah KAHRAMAN

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / *The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.*

Yazar Katkıları / Author Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: AA (%60), AK (%40)

Veri Toplanması / Data Collection: AA (%70), AK (%30)

Veri Analizi / Data Analysis: AA (%60), AK (%40)

Makalenin Yazımı / Writing up: AA (%80), AK (%20)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: AA (%80), AK (%20)

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / *The authors declare that they have no competing interests.*

Öz

Abdülğanî en-Nâblusî (ö. 1731/1143) İslâm uleması içerisinde en çok eser telif etmiş âlimlerden birisidir. Nitekim kendisinin farklı ilim dallarında, üç yüz civarı eser kaleme aldığı bilinmektedir. Bunlardan bazıları küçük hacimli risalelerdir. Bu risalelerden birisi de; farz ve sünnete dair kaleme aldığı *İştibâkûl-esinne fîl-cevâbi ani'l-farzi ve's-sünnedir*. Yazma olan bu risalede, Ebû Hâzim el-Kâdî'ye (ö. 905/292) seyahati esnasında bazı kişiler tarafından sorulan sorular ve Ebû Hâzim ile Abdülğanî en-Nâblusî'nin bu sorulara verdiği cevaplar yer almaktadır. Nâblusî, Ebû Hâzim'in bazı cevaplarında problemler olduğunu söyleyerek Ebû Hâzim'i tenkit etmekte ve bu yanlışlıkları kendi görüşlerini vererek eleştirmektedir. Risalede yer alan sorularda da hatalar bulunduğunu, hatta soruları soran kişilerin son derece cahil kimseler olduğunu söyleyen Nâblusî, önce Ebû Hâzim'e sorulan soruları zikretmekte, ardından da bu soruları tashih ederek soruların doğrularını vermektedir. Nâblusî'nin tashih ettiği sorular şunlardır: Farz nedir, farzın farzı nedir, farzları tamamlayan sünnet nedir, farza ihtiyaç duymayan (farzdan müstağni) sünnet nedir, farzın yerine geçen yani farza bedel olan sünnetler nelerdir, farzı karşılayan farz nedir, farza dâhil olan farz nedir, farzı kesen sünnetler nelerdir, iki farz arasındaki sünnet nedir, iki sünnet arasındaki farz nedir, her farzda bulunan farz nedir, gece caiz olup gündüz caiz olmayan farz nedir, gece caiz olup gündüz caiz olmayan sünnet nedir, gündüz caiz olup gece caiz olmayan farz nedir, gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet nedir? Kısaca bu makalede, söz konusu risaleden hareketle farz ve sünnete dair Ebû Hâzim ve Nâblusî'ye ait iki farklı yaklaşım ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hüküm, Farz, Sünnet, Abdülğanî en-Nâblusî, Ebû Hâzim.

Abstract

Abd al-Ghanî al-Nâbulusî (d. 1143/1731) is one of the scholars who wrote the most among muslim scholars. It is known that Nâbulusî produced about three hundred works in different fields. Some of these works are small booklets (risalah). One of these booklets is *Istibâk al-asinnah fîl-cevâb ani'l-fardh ve's-sunnah*, which is on fardh and sunnah. In this booklet, there are questions asked to Abu Hâzim al-Kâdî (d. 292/905) by some people during his travel and Abu Hâzim and Abd al-Ghanî al-Nâbulusî's answers to these questions. Nâbulusî criticizes Abu Hâzim by saying that there are problems in Abu Hâzim's certain answers and shows these mistakes by giving his own views. Nâbulusî says that, there are mistakes in the questions in the booklet and that the people who ask the questions are extremely ignorant people, first cites the questions asked to Abu Hâzim and then corrects these questions and mentions the truth of the questions. The questions Nâbulusî revised are as follows: What is fardh , what is fardh of fardh , what is the sunnah that completes fardh, what are the sunnahs that can replace the fardh, what is the fardh that meets the fardh, what is the fardh which is included in the fardh, what are the sunnahs that make the obligatory fardh, what is the fardh which is permissible at night and not permissible during the day, what is the sunnah that is permissible at night but not permissible during the day? In short, in this article, Abu Hâzim and Nâbulusî's two different approaches to fardh and sunnah will be presented based on the mentioned booklet.

Keywords: Hukm, Fardh, Sunnah, Abd al-Ghanî al-Nâbulusî, Abu Hâzim.

GİRİŞ

İslâm hukukunda hükümler; teklifî ve vaz'î olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Farz ve sünnet ef'âl-i mükellefîn de dediğimiz teklifî hükümlerdendir. Farz sözlükte “takdir etmek” demektir ve şeriat tarafından takdir edilmiş fiillere verilen isimdir. Farz için ne artma ne de azalma gibi bir ihtimal söz konusu değildir.² “Bir fiilin yapılmasının kesin ve bağlayıcı tarzda istendiğini gösteren delil kat'î ise Hanefîler bunu farz, zannî ise vacip terimiyle ifade ederler.”³ Bir fiilin yapılmasının kesin ve bağlayıcı tarzda olmadığı fiiller için, geniş manada mendub terimi kullanılır. Sünnet, mendubun en önemli bölümünü teşkil eder. Bu bağlamda Hanefî usûl âlimleri sünneti “dinde takip edilen yol” şeklinde tarif ederek “Hz. Peygamber^(s) ve ashabının yolu” diye açıklamışlardır. Bir başka tanıma göre sünnet; “Resulullah'ın^(s) sürekli bir biçimde yaptığı ve herhangi bir özür bulunmadan terk etmediği işlerdir.”⁴ Büyük Ali Haydar Efendi sünnete dair şunları söylemektedir: “Dinde farziyet ve vücubu olmayarak meslûk olan tarihtir. Yani Nebiyy-i Zîşan Efendimiz tarafından veya ashab-ı güzini taraflarından müttehaz olan meslektir.”⁵

Abdülganî en-Nâblusî'nin tahlilini yapacağımız *İştibâkû'l-esinne fî'l-cevâbi ani'l-farzi ve's-sünne* adlı risalesinde hangi hükümlerin farz, hangi hükümlerin sünnet olduğuyla ilgili iki farklı yaklaşım görülmektedir. Bunlar; Ebû Hâzim el-Kâdî ve Abdülganî en-Nâblusî'nin yaklaşımlarıdır. Bu risale, sadece farz ve sünnet olan hükümlerin sayılmasından ibaret olmayıp, farz ve sünnetin farklı boyutlarındaki hükümlerini de içermektedir. Risalede yer alan hükümler şunlardır: Farz, farzın farzı, farzları tamamlayıcı sünnetler, farzsız

2 Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Usûlûs-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefa el-Afganî, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), I, 110.

3 İbrahim Kafi Dönmez, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, “Farz”, XII, 184.

4 Ferhat Koca, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, “Sünnet”, XXXIIIIV, 154.

5 Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, (İstanbul: Asitane Yayınları, t. y.), 406.

yapılabilen, farza ihtiyaç duymayan sünnet, farzın yerine geçen yani farza bedel olan sünnetler, farzı karşılayan farz, farza dâhil olan farz, farzı kesen sünnetler, iki farz arasındaki sünnet, iki sünnet arasındaki farz, her farzda bulunan farz, gece caiz olup gündüz caiz olmayan farz, gece caiz olup gündüz caiz olmayan sünnet, gündüz caiz olup gece caiz olmayan farz, gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet, farzları düzene koyan sünnet ve farzlara hâkim olan sünnet. Abdülganî en-Nâblusî bu hükümleri ayrıca abdest, namaz, oruç, zekât ve hac konuları üzerinden ele almaktadır. Ebû Hâzım'in ve Nâblusî'nin verdiği cevaplardan hareketle zikredilen hükümlere dair bu risaledeki iki farklı yaklaşımı ortaya koymaya çalışacağız.

1. Abdülganî en-Nâblusî ve *İştibâkü'l-esinne fi'l-cevâbi ani'l-farzi ve's-sünne* Adlı Risalesi

Abdülganî en-Nâblusî hicri 4 Zilhicce 1050, miladi 17 Mart 1641 yılında Şam'da doğmuştur.⁶ Abdülganî en-Nâblusî Nâblus şehrine nispetle Nâblusî diye şöhret bulmuştur.⁷ Kendisinin naklettiğine göre şeceresi; Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî b. İsmail⁸ b. Ahmed b. İbrahim b. Abdurrahman b. İbrahim b. Sadeddin b. Cemâa en-Nâblusî ed-Dımeşkî el-Hanefîdir.⁹ Nâblusî, 1076/1665 yılında Meydan kadılığına atanmıştır. Bir yıl bu görevi yaptıktan

6 Muhammed Mutî' Hafız Nizar Abaza, *Ulemau Dımeşk ve ayanuha fi'l-karni's-sani* aşer el-hicri, (Dımeşk: Daru'l-Fıkr, 2000), II, 77.

7 Ahmet Kamil Cihan, *Abdülganî Nâblusî'nin Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1988, 4.

8 Abdülganî en-Nâblusî'nin dedesinin babası olan, yani büyük büyük dedesi İsmail b. Ahmed 1530-1585 yılları arasında yaşamış, Şafî mezhebine mensup, tanınmış bir âlim, müderris, zengin bir otorite ve siyasî nüfuz sahibi bir şahsiyet olarak bilinmektedir. İsmail b. Ahmed, mantık, dilbilim, hadis, tefsir, dinî ilimler bilhassa da fıkıh alanında otorite sayılırdı. Emeviyye Camiî gibi dönemin önemli medreselerinde ve Dervişiyî Camiinde, Şafî ve Hanefî fıkhına dair dersler vermiştir. Sahip olduğu kavrama kabiliyeti ve üstün anlayış gücüyle Şam'da büyük saygınlık kazanmıştır. Şam'da vefatına kadar Şafî âlimi ve müftüsü olarak tanınmıştır. Dedesinin saygınlığı Nâblusî'nin de saygınlığına büyük katkı sağlamıştır.

9 Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî en-Nâblusî, *el-Hadikatu'n-nediyye Şerhu Tarikati'l-Muhammediyye*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), I, 33.

sonra istifa etmiştir.¹⁰ Ayrıca Nâblusî 1135/1723 yılında Şam müftüsü olan Muhammed el-İmadî'nin ölümünün ardından birkaç ay Şam müftülüğü de yapmıştır.¹¹ Doksan yıllık ömrünün yetmiş senesini eğitim öğretim faaliyetlerine hasreden Abdülganî en-Nâblusî, çok sayıda talebe yetiştirmiştir.¹² Nâblusî 24 Şaban 1143/5 Mart 1731 yılında Şam'a yakın bir bölge olan Salihyye'de 90 yaşındayken vefat etmiştir.¹³

Abdülganî en-Nâblusî'nin başta fıkıh olmak üzere, tasavvuf, kelam, tefsir, hadis, tarih ve seyahatname, Arap dili ve edebiyatı, rüya tabiri, cifr, tecvid ve muhtelif alanlara ait olmak üzere çeşitli disiplinlerde birçok eseri bulunmaktadır. Nâblusî'nin eserlerinden biri de incelemesini yapacağımız *İştibâkû'l-esinne fi'l-cevâbi ani'l-farzi ve's-sünne* adlı risaledir. Yazma olan bu risalenin konusu farz ve sünnetlere dairdir. Risalenin Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi 1762 ve Hacı Mahmud Efendi 1731 numaralı demirbaşlarda yer alan iki farklı nüshası vardır. Bu risalenin Esat Efendi 1762 numaralı koleksiyonun içerisinde yer alan nüshası, 189-196. varaklar arasındadır. Makaleyi yazarken dikkate aldığımız nüsha bu nüshadır.

Abdülganî en-Nâblusî eserin başında, bu risaleyi 22 Zilhicce Cuma günü 1086/1676 yılında bazı din kardeşlerinin ona sorduğu sorulara, gücü yettiği nispette cevap vermek için yazdığını ve adını *İştibâkû'l-esinne fi'l-cevâbi ani'l-farzi ve's-sünne* koyduğunu ifade etmektedir. Kendisine sorulan sorular, muhtemelen Nâblusî'ye yazılı bir şekilde verilmiştir. Nitekim Nâblusî “bana sorulan sorular şunlardır” diyerek risalenin başında bu soruları vermektedir.¹⁴ Ardından “bana sordukları soruları işte bu şekilde yazmışlardı ve bunların içerisinde, gördüğünüz üzere tekrarlar ve yazım

10 Astrid Meier, “Words in Action ‘Abd al-Ghanî al-Nâbulusî as a Jurist”, *Early Modern Trends in Islamic Theology*, ed. Lejla Demiri ve Samuela Pagani, (Almanya: Mohr Siebeck Tübingen, 2019), 122.

11 Guy Burak, *The Second Formation of Islamic Law: The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire*, (New York: Cambridge University Press, 2015), 50.

12 Ahmet Kamil Cihan, *Abdülganî Nâbulusî'nin Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*, 14.

13 Ali Mabed Fergali, *Abdülganî en-Nâblusî, Hayatuhu, Arâuhu*, (Aguzah: Daru'l-İman, 2005), 63.

14 Abdülganî en-Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne fi'l-cevâbi ani'l-farzi ve's-sünne*, Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi 1762, vr. 189 a.

hataları mevcuttur” demektedir. Nâblusî bu soruların Ebû Hâzim’e¹⁵ seyahati esnasında bazı şeyhler tarafından sorulan sorular olduğunu ve Ebû Hâzim’in de bu soruların hepsini cevapladığını söylemektedir. Nâblusî’nin ifade ettiğine göre Ebû Hâzim’in bazı cevaplarında problemler vardır ve Nâblusî risalede bu yanlışlıkları kendi görüşlerini vererek eleştirmektedir.¹⁶

Risalede yer alan sorularda da hatalar olduğunu hatta soruları soran kişilerin cahillerin cahili kimseler olduğunu söyleyen Nâblusî, önce Ebû Hâzim’e sorulan soruları zikretmekte ardından da tashih ettiği soruları saymaktadır. Ebû Hâzim’e sorulan ve Nâblusî’nin tashih ettiği sorular şunlardır: 1-Farz nedir, 2-farzın farzı nedir, 3-farzlara tamamlayıcı sünnetler nelerdir, 4-farzsız yapılabilen, farza ihtiyaç duymayan sünnet nedir 5-farzın yerine geçen yani farza bedel olan sünnetler nelerdir, 6-farzı karşılayan farz nedir, 7-farza dâhil olan farz nedir, 8-farzı kesen sünnetler nelerdir, 9-iki farz arasındaki sünnet nedir, 10-iki sünnet arasındaki farz nedir, 11-her farzda bulunan farz nedir, 12-gece caiz olan fakat gündüz caiz olmayan farz nedir, 13-gece caiz olup gündüz caiz olmayan sünnet nedir, 14-gündüz caiz olup gece caiz olmayan farz nedir, 15-gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet nedir?¹⁷ Risalede Nâblusî’nin tashih ettiği on beş doğru soru yer almaktadır. Bunların dışında Ebû Hâzim’e sorulan ve Nâblusî’nin ifade ettiğine göre yanlış olan ve Nâblusî’nin zikretmediği, Ebû Hâzim’in zikrettiği sorular ise şunlardır: Farzları düzene koyan sünnet nedir, farzlara hâkim olan sünnet nedir.¹⁸

15 Nâblusî risalede meşhur Ebû Hâzim ifadesini kullanmaktadır. Nâblusî’nin “meşhur” ifadesini kullanmasından ve yaptığımız araştırmalardan hareketle risalede zikri geçen meşhur Ebû Hâzim’in; Ebû Hâzim el-Kâdî (ö. 292/905) olma ihtimali ağır basmaktadır.

16 Nâblusî, *İştibâkûl-esinne*, vr. 189 b.

17 Nâblusî, *İştibâkûl-esinne*, vr. 189 b.

18 Nâblusî, *İştibâkûl-esinne*, vr. 189 a-b.

2. Ebû Hâzim'in¹⁹ Farz ve Sünnete Yaklaşımı

Nâblusî'nin aktardığına göre, Ebû Hâzim'in yukarıda zikri geçen sorulara verdiği cevaplar şu şekildedir: Farz, Allah Teâlâ'yı bilmektir. Farzu'l-farz ise Hz. Muhammed'i^(s) bilmektir. Farzları tamamlayan sünnetler ise namazlarda yapılan ara oturuştur. Farz olmadan yapılabilen, farza ihtiyaç duymayan sünnete gelince; mestler üzerine mesh etmektir, çünkü ayaklara giyilen mestin üzerini mesh edince, ayakları yıkamaya gerek kalmaz. Farzı karşılayan farz ise gusüldür, çünkü abdest yerine geçer. Farza dâhil olan farza gelince; mesela yüzü yıkamanın abdeste dâhil olması buna örnektir. Farzı kesen (bozan) farz ise namazdayken verilen selamı almaktır ki bu selam, namazı keser ve bozar. Farzı kesen (bozan) sünnet ise vitir namazıdır, çünkü sabah namazında zikredilir.

19 Ebû Hâzim Basra'da doğdu. Aslen Basralı olsa da hayatının büyük bir kısmını kadılık yaptığı Irak bölgesinde bilhassa Bağdat'ta geçirmiştir. Basralı âlimlerden Hilal b. Yahya, İsa b. Eban ve Bekir b. Muhammed el-Ammî'den fıkıh; Muhammed b. Beşşâr el-Bündâr, İbnü'l-Müsenna ve Şuayb b. Eyyûb'dan hadis dersleri aldığına dair bilgilerin haricinde Ebû Hâzim'in hayatının ilk dönemine dair çok fazla malumat yoktur. Ebû Hâzim bilhassa Hanefî fikhında üstün zekası ve güçlü hafızası sayesinde hocalarını dahi geride bırakacak bir seviyeye ulaşmıştır. Ferâiz, matematik, cebir, şurût ve sicillât alanlarında üstün başarı sahibi olan Ebû Hâzim şiirle de iştigal etmiştir. Ebû hâzim, Ahmed b. Tolun'un Mutemid Alellah'ın halifelîği döneminde Suriye ve Filistin'i ele geçirmesinin akabinde Dımaşk, Ürdün ve Filistin kadılığına tayin edildi. (263/876-77 veya 264/877-78 tarihlerine tekabül etmektedir.) İbn Tolun'un talebi üzerine Mutemid'in kardeşi Muvaffak'ı veliahtlıktan azleden Dımaşk âlimleri arasında o da yer aldı. Babasının vefatı üzerine Mısır ve Suriye valiliğini devralan Humâreveyh b. Ahmed b. Tolun'a karşı bir sefer düzenleyen Muvaffak'ın Irak valisi olan oğlu Ahmed Mu'tazîd Billah, sefer dönüşünde Ebû Hâzim'i de Irak'a getirerek ilk önce Kûfe, daha sonra da Bağdat'ın Şarkıye ve Kerh semtleri kadılığına tayin etti. Her iki vazifeyi de hayatının sonuna kadar birlikte devam ettiren Ebû Hâzim Bağdat'ta ikamet ettiği dönemlerde Kufe'de yerine naib bırakırdı. Kadılık vazifesinin yanı sıra eğitim ve öğretim faaliyetlerinde de bulunan Ebû Hâzim fıkıh ve hadis dersleri de vermiştir. Ebû Hâzim'den hadis ve fıkıh dersi alanların arasında meşhur Hanefî fakihlerinden Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ebü'l-Hasan el-Kerhî, Ebû Tâhir ed-Debbâs, Ebû Said el-Berdaî, Mükrem b. Ahmed ve Ebû Muhammed İbn Zebr er-Rubâî bulunmaktadır. Ebû Hâzim'in yaşadığı dönemde ilmî ortamı şekillendiren temel etkenin Hanefîlerin diğer mezhep mensuplarıyla özellikle de Malikîlerle çekişmesi olduğu söylenebilir. Bu çekişmenin Ebû Hâzim'e Hanefî fıkıhı açısından oldukça önemli bir vazife yüklediği görülmektedir. Doksan beş yaşlarında 292/905 yılında Bağdat'ta vefat eden Ebû Hâzim, Kûfe'de defnedilmiştir. Ebû Hâzim'in günümüze ulaşmış ulaşmadığı kesin olarak bilinmeyen *Kitâbü'l-Ferâiz*, *Kitâbü'l-Mehâdir ve's-sicillât*, *Edebü'l-kâdî*, *Emâlî* gibi müstakil eserlerinin yanı sıra İmam Muhammed'in *el-Camiü'l-Kebir*'i üzerine bir serh yazdığı kaynaklarda geçmektedir. Bk. Kasım Kırbıyık, "Ebû Hâzim el-Kâdî", *DİA*, X, 158; Hüseyin Kahraman, "Hanefî Silsilenin Az Bilinen Bir Halkası: Ebû Hâzim el-Kâdî (ö. 292/905) ve Hadisçiliği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/1 (Haziran 2000), 8-10.

Risalede cümle bu şekilde geçmektedir fakat söz konusu ifadeden tam olarak ne kastedildiği anlaşılamamaktadır. Burada kastedilen şeyin Ebû Hanife'nin içtihadına binaen; sabah namazı kılınırken vitrin kılınmadığı hatırlandığında, vitir namazı kılındıktan sonra sabah namazının iade edilmesi olabilir.

İki farz arasındaki sünnet ise mazmaza ve istinşaktır, çünkü bunlar niyet²⁰ ve yüzü yıkamanın arasında yapılır. İki sünnet arasındaki farz ise mazmaza ve istinşak yaparken suyun burnun kıvrık kısmına ulaştırılmasıdır. Her farzda bulunan farz ise niyettir. Gece caiz olup gündüz caiz olmayan farz ise Arafat'ta vakfe yapmaktır. Gece caiz olup gündüz caiz olmayan sünnet ise iftar yapmakta acele etmektir. Gündüz caiz olup gece caiz olmayan farz ise oruçtur. Gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet ise sabah namazının farzından önce kılınan iki rek'at sünnettir.²¹

Abdülganî en-Nâblusî risalesinde Ebû Hâzim'in bu cevaplarını bozuk ve parça parça olan farklı farklı nüshalardan zevkle toplayıp bir araya getirdiğini, bu nüshalardaki yanlış harekelemeleri ve yazım hatalarını düzelttiğini ifade etmektedir. Ayrıca Nâblusî, Ebû Hâzim'in verdiği cevaplarda birtakım hatalar olduğunu söylemekte ve Ebû Hâzim'i bazı açılardan eleştirmektedir.²²

3. Abdülganî en-Nâblusî'nin Ebû Hâzim'e Eleştirileri

Abdülganî en-Nâblusî, Ebû Hâzim'in farz ve sünnetlere dair verdiği bazı cevapları tenkit ederek Ebû Hâzim'den farklı cevaplar vermektedir. Aşağıda sırasıyla Nâblusî'nin Ebû Hâzim'in cevaplarına getirdiği eleştiriler ve Ebû Hâzim'in cevaplarına yapmış olduğu ilaveler, sırasıyla sorulan sorular üzerinden ele alınacaktır.

1. Farz ve Farzın Farzı

Nâblusî Ebû Hâzim'in farza verdiği cevabı tenkit ederek şöyle demektedir: "Allah'ı bilmek farzdır, bu doğrudur fakat farz bundan ibaret değildir, namaz, oruç, hac ve zekât da farzdır ve birinci farz da Allah'a iman etmektir, sadece

20 Buradan da anlaşılmaktadır ki Ebû Hâzim, Hanefî mezhebinin dışındaki mezheplerdeki gibi abdestte niyeti farz kabul etmektedir.

21 Nâblusî, *İştibâkûl-esinne*, vr. 190 a.

22 Nâblusî, *İştibâkûl-esinne*, vr. 190 b.

Allah'ı bilmek değildir, çünkü Allah'ı bilmek Allah'a imandan sonra olur. İman boyun eğme, itaat ve gaybı tasdik etmektir. Muhakkak ki Allah Teâlâ mevcuttur ve marifet ona imandan sonra olur. Çünkü kul öncelikle hakkın varlığını tasdik eder, hakka itaat eder sonra da onu bilmeye çabalar ve onu bilir.” Ebû Hâzim'in Hz. Muhammed'i^(s) bilmeyi farzın farzı olarak ifade etmesinin bir manası olmadığını ifade eden Nâblusî, “Hz. Muhammed'i^(s) bilmenin farz olduğunu, nitekim Hz. Muhammed'in^(s) Allah'ın kulu ve resulü olduğunda şüphe olmadığını” belirtmektedir. Nâblusî'nin burada Ebû Hâzim'in vermiş olduğu cevabı eleştirmesi pek yerinde bir tenkit olarak gözükmemektedir. Nitekim Ebû Hâzim'in sadece “farz, Allah Teâlâ'yı bilmektir” diye cevap vermesi, onun namazın, orucun, zekâtın, haccın da farz olduğunu bilmemesi anlamına gelmemektedir. Muhtemelen Ebû Hâzim burada insan için tasavvur edilebilecek en kâmil farz kabilinden bir örnek vererek, meseleyi açıklamıştır.

2. Farzları Tamamlayan Sünnet

Ebû Hâzim buna namazdaki ara oturuş cevabı vermiştir, fakat Nâblusî bu doğru değildir diyerek Ebû Hâzim'i eleştirmektedir. Nâblusî bunun sebebinin şu şekilde izah etmektedir: “Çünkü ara oturuş Hanefiler'e göre sünnet değil vaciptir. Şayet ara oturuşu Şafiî mezhebi ve diğer mezheplerdeki gibi sünnet olarak kabul etsek yine yanlıştır, çünkü bu durumda da ara oturuş farzı tamamlayan bir sünnet olmaz. Bu mezheplere göre ara oturuş yapılmasa da namaz tamam olmuş olur. Bundan dolayı Nâblusî'ye göre, ara oturuşu, farzı tamamlayan sünnet kategorisine koymak doğru değildir. Ona göre, farzı tamamlayan sünnetlere, rükû ve secde yapılan tesbihler ve intikal tekbiri örnek verilebilir.

Bu meselede Nâblusî'nin Ebû Hâzim'e yaptığı eleştiri yerinde değildir, aksine Ebû Hâzim'in görüşü doğru, Nâblusî'ninki hatalıdır. Nitekim Hanefî mezhebine göre de ara oturuş, namazın sünnetlerindedir, fakat namaza nispet edildiği için vacip denilmiştir.

3. Farza İhtiyaç Duymayan Sünnetler

Ebû Hâzim, bu sünnete mestler üzerine mesh vermeyi örnek vermektedir, çünkü mestlerin üzerini mesh edince ayakları yıkamaya gerek

kalmaz. Nâblusî Ebû Hâzim'in verdiği örneklere ek olarak şu örnekleri vermektedir: "Hanefîler'e göre başın dörtte birini, Şafîiler'e göre de sadece bir saçı dahi mesh etmek, başın tamamını mesh etmek olan farzın yerini tutmaktadır." Nâblusî'nin verdiği bu örnekler isabetli değildir. Bu misallerin dışında Nâblusî şu örnekleri de vermektedir: "Bir kişinin vakit girmeden önce abdest alması da bu sünnetlere örnektir. Öyle ki vakit girmeden önce abdest almak sünnettir, vakit girdikten sonra ise farzdır ve bu kişinin vakit girdikten sonra tekrar abdest almasına gerek kalmaz." Nâblusî'nin vermiş olduğu son örnekler isabetlidir.

4. Farzın Yerine Geçen Farz

Ebû Hâzim, buna abdestin de yerine geçen gusül abdestini örnek vermiştir. Nâblusî ise Cuma namazı da böyledir, çünkü Cuma namazı öğle namazının yerine geçmektedir diyerek Ebû Hâzim'in vermiş olduğu örneğe bir tane daha eklemektedir.

5. Farza Dâhil Olan Farz

Bu hükümden kastedilenin farz olan bir hükmün içerisinde mündemiç olan bir başka farz hüküm olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Hâzim'in bu hükme vermiş olduğu, abdestte yüzü yıkama örneğine ek olarak Nâblusî; namazda kıraati, hacda tavafı da eklemiştir.

6. Farzı Kesen (Bozan) Farz

Farzı kesen (bozan) farzla ilgili Ebû Hâzimle Nâblusî aynı cevabı vererek, bu konuda ittifak etmişlerdir: "Farz namaz esnasında namaz kılan kimsenin verilen selamı almasıdır, çünkü bu, farz olan namazı bozar. Normalde verilen selamı almak farzdır ama namaz kılan kişi için bu mekruhtur, çünkü selamı alınca kişinin namazı bozulur."²³

7. Farzı Kesen (Bozan) Sünnet

Vitir namazıdır, çünkü sabah namazını keser cevabını veren Ebû Hâzim'in bu cevabının yanlış olduğu söyleyen Nâblusî, bunun nedenini şu

23 Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 190b-191a.

şekilde açıklamaktadır: Vitir namazı Hanefî mezhebine göre amelî farz yani vacip olup sünnet değildir. Şayet sünnet olsa, yine de farzı kesen sünnet kategorisine bu örneği vermek doğru değildir. Çünkü sünnet farzı kesmez. Nitekim öğle namazının farzını kılarken, bir kişinin aklına öğlenin sünnetini kılmadığı gelirse namazı bozulmaz.

Bu konuda iki hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Birincisi Ebû Hâzim'in verdiği cevap yanlıştır, çünkü vitir namazı sünnet hükmünde olsa da sabah namazını kesmez. İkincisi de Nâblusî'nin vermiş olduğu örneklerle, böyle bir hükmün olmadığına işaret etmesidir.

8. İki Farz Arasındaki Sünnet

Buna örnek olarak Ebû Hâzim, mazmaza ve istinşakı (ağza ve burna su vermeyi) örnek vermiş; çünkü mazmaza ve istinşak farz olan niyet ve yüzü yıkamanın arasındadır demiştir. Bunlara ek olarak Nâblusî, rükûda ve secdede yapılan tesbihler ve Şafiîlere göre bunlarda itidalli olmak, ittifakla rükû ve secde arasındaki sünnet olarak kabul edilen “semi'allahu limen hamideh ve rabbena leke'l-hamd” demeyi örnek vermiştir.²⁴

Burada dikkat çeken husus; Nâblusî'nin Hanefî mezhebine göre abdestte niyet etmenin farz olmadığına itiraz etmemesi ve sadece Ebû Hâzim'in cevabına birkaç örnekle ilave yapmakla yetinmesidir.

9. İki Sünnet Arasındaki Farz

İki sünnet arasındaki farz ise mazmaza ve istinşak yaparken suyun burnun kıvrık kısmına ulaştırılmasıdır şeklinde cevap veren Ebû Hâzim'in verdiği bu cevabın doğru olmadığını ifade eden Nâblusî, “istinşak esnasında burun zaten yıkanmaktadır, bir de suyun burnun en ucuna kadar ulaştırılmasına gerek yoktur” demektedir.” Nâblusî'nin burnun en uç kısmından kastının burnun içeriden başlayan kısmı olması kuvvetle muhtemeldir ki gusül abdesti alırken buraya suyun ulaştırılması gerekir.

24 Abdülganî en-Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 191a-b.

10. Her Farzda Mutasarrıf (Bulunan) Farz

Buna cevap olarak Ebû Hâzim niyet cevabını vermiştir. Nâblusî bunun doğru olmadığını, nitekim abdestin farz olduğunu, abdest ve gusülde niyet etmenin Hanefiler'e göre sünnet olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca buna Nâblusî şu örneği de vermektedir: "Ölmeyecek kadar yemek ve içmek farzdır ama buna niyet etmek icmayla farz değildir. Setr-i avret farzdır, necaseti gidermek farzdır, fakat bunlarda niyet etmek icmayla farz değildir."²⁵ Nâblusî burada abdestte niyet etmenin Hanefiler'e göre farz olmadığını söyleyerek Ebû Hâzim'e itiraz etmektedir. Lakin yukarıdaki bazı örneklerde Nâblusî, Ebû Hâzim'in niyet etmeye farz dediği yerlerde itiraz etmemiştir. Bundan dolayı Nâblusî'nin cevaplarında da yer yer tutarsızlıklar görülmektedir.

11. Gece Caiz Olup Gündüz Caiz Olmayan Farz

Ebû Hâzim buna Arafat'ta vakfe cevabını vermektedir. Nâblusî ise bunun doğru olmadığını söyleyerek Ebû Hâzim'i eleştirmektedir. Nâblusî Arafat'ta vakfe, arife günü güneşin zevalinden, güneşin batışına kadar gündüz de caizdir demektedir. Burada Ebû Hâzim'in cevabı Nâblusî'ye göre hatalı sayılsa da, Ebû Hâzim bu cevabıyla başka bir şey kastetmiş olabilir.

12. Gece Caiz Olup Gündüz Caiz Olmayan Sünnet

Ebû Hâzim, buna iftarda acele etmek cevabını vermiştir. Nâblusî buna ek olarak şu örnekleri de vermektedir: "Sahur da gece caiz olup gündüz caiz olmayan sünnetlerdendir. Yine aynı şekilde evvabin namazı, akşam ve yatsı namazının sünnetleri de gece caiz olup gündüz caiz olmayan sünnetlerdendir."

13. Gündüz Caiz Olup Gece Caiz Olmayan Farz

Ebû Hâzim, buna sadece oruç cevabını vermiştir. Nâblusî sabah, öğle ve ikindi namazları da böyledir diyerek, Ebû Hâzim'in cevabını teyit edip üzerine ekleme yapmıştır.

25 Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 191b.

14. Gündüz Caiz Olup Gece Caiz Olmayan Sünnet

Ebû Hâzim gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet sabah namazının farzından önce kılınan iki rek'at namazdır demiştir. Nâblusî ise bunun örneği, farzdan önce kılınan, gündüz namazlarının sünnetidir demiştir.²⁶

4. Abdülganî en-Nâblusî'nin Farz ve Sünnete Yaklaşımı

Abdülganî en-Nâblusî yukarıda zikri geçen soruları amelî²⁷ açıdan, Ebû Hâzim'in cevaplarından bağımsız olarak ayrıca ele almakta ve başka örnekler de vermektedir. Nâblusî abdest, namaz, oruç, zekât ve hac konularını sırasıyla bu sorulara göre değerlendirmektedir. Ayrıca eserinin sonunda bu soruların muamelattan birçok konuya da uygulanabileceğini ifade eden Nâblusî, sadece ibâdât konularıyla iktifa ettiğini ve bunun yeterli olacağını düşündüğünü ifade etmektedir.

4.1. Abdestin Farz ve Sünnetleri

Nâblusî ilk olarak abdest konusunu merkeze alarak bu sorulara cevap vermektedir: “Abdest almak farzdır. Farzın farzı, abdesti meşru olan şekilde tamamlamaktır. Farzı tamamlayan sünnet, abdest alırken niyet etmektir. Farzdan müstağni olan sünnet, namaz vaktinden önce alınan abdesttir. Farzı karşılayan farz, farz namaz için alınan abdesttir.” Farza dâhil olan farz şudur: Şayet bir kişi abdest alırken, uzuvlarını yıkarken abdest uzuvlarında suyun isabet etmediği bir miktar kuru kısım kalırsa, buraları yıkaması o kişiye farzdır. Yine aynı şekilde abdest aldıktan sonra herhangi bir hades durumu söz konusu olduğunda, bu kişinin namaz için tekrar abdest alması farzdır. İşte bunlar farza dâhil olan farzlara örnektir. Farzı kesen (bozan) farz şudur: Şayet abdest uzuvlarında yara olan bir kişi, yaralı uzvunu yıkaması halinde bir zarar

26 Nâblusî, *İştibâkûl-esinne*, vr. 191b-192a.

27 Nâblusî soruların amelî bakımdan cevaplarını verdiği, bir de bu soruların itikadî yönden cevapları olduğunu söyleyerek, zikri geçen soruların itikadî açıdan da cevaplarını vermektedir. (Farz; öncelikle Allah'a iman etmek, ona itaat etmek ve onu kalp ile tasdik etmektir. Farzu'l-farz; imanı dil ile ikrar etmektir. Farzları tamamlayan sünnet ise imanda ihsandır. İmanda ihsan Allah Teâlâ'yı görüyormuşçasına ona kulluk etmektir. Nâblusî farz olan imandır, farzu'l-farz İslam'dır, tüm farzları tamamlayan sünnet ise ihsandır demektir...) Bu makalede farz ve sünnet, konu gereği sadece amelî açıdan incelenecektir. bk. Nâblusî, *İştibâkûl-esinne*, vr. 192a-192b.

görmeyecekse, abdest alırken yarayı da yıkaması sonucunda yaradan kan aksa, bu durumda kişinin abdesti bozulur. Abdest ise namaz için farzdır, kişinin yarasını yıkaması sonucu meydana gelen kanamayla farz kesilmiş olur, yani farz olan abdest bozulur.²⁸

Farzı kesen (bozan) sünnete örnek şudur: Şayet kişi abdest almayı bitirdikten sonra ayak parmaklarını hilallerse²⁹, bunun etkisiyle de yaranın kabuğu soyulup kanarsa, sünnet bir fiil nedeniyle farz olan abdest bozulmuş olur. İki farz arasındaki sünnet, yüzü yıkarken sakalı, elleri yıkarken de parmak aralarını hilallemektir. İki sünnet arasındaki farz, istinşak ve sakalı hilallemenin arasında yüzü yıkamaktır. Her farzın içinde olan farz da, abdest alırken temiz suyun tüm abdest uzuvlarına ulaştırılmasıdır. Gece caiz olup gündüz caiz olmayan farz, özür sahibi kişinin yatsı vakti girdikten sonra abdest almasıdır. Kişi aldığı bu abdestle gece boyunca dilediği kadar namaz kılabilir. Fakat aldığı bu abdestle gündüz namaz kılması caiz değildir. Gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet, özürlü kişinin abdest üzerine abdest almasıdır.³⁰ Nâblusî'nin buradaki maksadı tam olarak anlayamamaktadır. Nitekim Akşam namazının vakti girdikten sonra abdest alan özürlü bir kişinin, yatsı vakti girmeden tekrar abdest almasının caiz olmaması söz konusu değildir. Nâblusî'nin burada vermiş olduğu örnek isabetli değildir.

4.2. Namazın Farz ve Sünnetleri

Nâblusî zikri geçen soruları namazı merkeze alarak şöyle cevaplandırmaktadır: Namaz farzdır. Farzın farzı tüm namazları kılmaktır. Farzları tamamlayan sünnet, namazı huşuyla kılmaktır. Farzdan müstağni olan sünnet, mesela sabah ve öğle namazlarında tıvâl-i mufassaldan olan sureleri okumaktır. Farzın yerine geçen farz Cuma namazıdır, çünkü Cuma namazı öğle namazının yerine kaimdir. Farza dâhil olan farz, farz namazlardaki kade-i ahire yani son oturuştur. Nâblusî farz olan kaide-i ahireyi farz olan namazlara dâhil olan farz olarak kabul etmiştir.

28 Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 193a.

29 Abdest alırken, el ve ayakların parmaklarıyla, sakalların arasına kişinin ıslak parmaklarını sokarak hareket ettirmesine denir.

30 Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 193a-b.

Farzı kesen (bozan) farz, farz namaz esnasında kıyamdayken veya rükûdayken meydana gelen bir hadestir ki, bu durumda kişinin namazı batıl olur. Farzı kesen (bozan) sünnet, kişinin rükûdan başını kaldırıp “Rabbena leke'l-hamd” dediği esnada abdestinin bozulmasıdır, bu durumda da kişinin namazı batıl olur. Nâblusî'nin bu örnekleri bir açıdan doğru, bir açıdan yanlıştır. Şöyle ki Nâblusî, verdiği örneklerde kişinin abdestinin bozulduğu ana bakarak, kişinin o anda yaptığı fiilin hükmüne göre farzı bozan farz ve sünnet hükümlerini vermiştir. Fakat neticede kişinin namaz esnasında abdesti bozulduğunda, direkt olarak namazı da bozulur, yani aslında bu durumda farzı kesen şeyler farz veya sünnet hükümler değil, kişinin o esnada muhdis olmasından kaynaklanmaktadır.

İki farz arasındaki sünnet, niyet ve tekbir arasında elleri kaldırmaktır. İki sünnet arasındaki farz, elleri kaldırırken ve göbük üstüne bağlarken arada getirilen tekbirdir. Her farzda bulunan farz, namazın erkânını, fiillerini eda etmektir. Gece caiz olup gündüz caiz olmayan farz, akşam namazıdır ki gurûb vaktinden sonra caiz olur. Bu vakit gecenin başıdır ve gurûb vaktinden önce akşam namazını kılmak caiz değildir. Gece caiz olup gündüz caiz olmayan sünnet, teravih namazıdır. Gündüz caiz olup gece caiz olmayan farz, Cuma namazıdır. Gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet, duha yani kuşluk namazıdır.³¹

4.3. Orucun Farz ve Sünnetleri

Nâblusî zikri geçen soruları orucu merkeze alarak şöyle cevaplamaktadır: Ramazan orucu farzdır. Farzın farzı, orucu iftar ederek tamamlamaktır. Farzı tamamlayan sünnet sahurdur. Farzdan müstağni olan sünnet, mukim olan bir esirin, bir ayın “*eyyâmü'l-bîyd*”³² günlerinde Ramazan sanarak oruç tutmasıdır. Bu durumda kişi Ramazan'a ulaşmış gibi olur. Nâblusî burada “*eyyâmü'l-bîyd*”de oruç tutmak sünnet olduğu için bu günleri zikretmiştir, fakat sünnet hükmünde olan günler sadece bu günler değildir. Ayrıca bir kişinin bu günlerde Ramazan zannıyla oruç tutması durumunda, bu orucunun Ramazan yerine geçmesi pek tutarlı bir cevap değildir.

31 Abdülganî en-Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 193b-194a.

32 Eyyâm-ı bîyd ya da bîyz şeklinde geçer; her kamerî ayın dolunayla aydınlık olan 13, 14 ve 15. günleri için kullanılır. Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (Ensar Yayınları, İstanbul: 2010), 232.

Farzı tamamlayan farz, bir kişinin yevm-i şekte³³ geçmiş Ramazan'dan kalan bir borcunu tutmasıdır ki, bu durumda şayet o gün Ramazan ise, kişi o yılın Ramazan'ı için oruç tutmuş gibi olur. Farza dâhil olan farza örnek şudur: Mesela bir kişi bir ay boyunca oruç tutup itikâf etmeyi adasa ve bu adağını herhangi bir ayda yerine getirirse, Ramazan ayında itikâfa girmesi halinde bu adağı yerine gelmiş olur. Çünkü bu durumda Ramazan ayında farz olan oruç ile, adaktan dolayı farz olan oruç, iç içe geçmiş olur. Farzı kesen (bozan) farz, cünüp olan kişinin oruçlu olduğunu hatırladığı halde, mazmaza yaparken boğazına su kaçırmaması, farzı kesen (bozan) farzdır, çünkü bu kişinin orucu batıl olur. Farzı kesen sünnet, şayet abdest alan kişi mazmaza yaparken, oruçlu olduğu hatırlındayken boğazına su kaçırsa, bu durumda orucu batıl olur.³⁴

İki farz arasındaki sünnet, gündüz tutulan Ramazan orucuyla, akşam namazı arasında iftar yapmakta acele etmektir. İki sünnet arasındaki farz, iftarda acele ederek ve sahur geciktirerek Ramazan orucunu tutmaktır. Her farzda olan farz, Ramazan ayının her gününde oruç tutmanın farz olduğuna itikat etmektir. Gece caiz olup gündüz caiz olmayan farz, her Ramazan gecesi niyeti gecedan yapmaktır, şayet kişi gündüz büyük duhadan önce niyet ederse yine caiz olur, fakat bu sünnetin hilafıdır. Nâblusî'nin bu cevabında problem vardır. Şöyle ki büyük duhadan sonra kişinin niyet etmesi, -sünnetin hilafına olsa da- caiz olduğu için, gece caiz olup gündüz caiz olmayan farza bu misali vermek isabetli değildir.

Gündüz caiz olup gece caiz olmayan farz, Ramazan ayında oruç tutmaktır. Gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet, şayet bir kişi Ramazan'ın son gecesinde teravih namazını kaçırsa ve bu son günün gündüzünde kaza etse caiz olur. Son gün güneş battıktan sonra kaza ederse caiz olmaz.³⁵ Bu konuda da Nâblusî'nin cevabı problemlidir. Nitekim teravih namazının gündüz kaza edilmesine dair Hanefî fakihlerinden gelen bir rivayet bilinmemektedir.

33 Yevm-i şek: Şüpheli gün demektir. Şaban ayının otuzuncu günüdür. Bu günde Ramazan'a veya bir vacibe niyet edilerek tutulan oruç mekruhtur. Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 613.

34 Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 194a-b.

35 Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 194b.

4.4. Zekâtın Farz ve Sünnetleri

Nâblusî zikri geçen soruları zekâtı merkeze alarak şöyle cevaplamaktadır: Zekât farzdır. Zekâta farzın farzı niyettir. Farzları tamamlayan sünnet, her vacip olan sadakayı yerine getirirken nefsi temizleyip arındırmaktır. Farza ihtiyaç bırakmayan sünnet, kişinin zekât farz olduktan sonra tüm malını sadaka olarak vermesidir. Bu durumda kişi zekâta niyet etmemiş olsa da zekâtını eda etmiş sayılır. Farzı tamamlayan farz şudur: Şayet kişi zekâtını fakir olan kız kardeşine yahut fakir olan halası veya teyzesine ya da sair akrabasından birisine verse caiz olur. Böylelikle bu kişi hem farz olan zekâtı, hem de sıla-i rahimi yerine getirmiş olur. Farza dâhil olan farz, şayet bir kişi zekâtını fakirlere vermeyi adarsa farz olan adak, farz olan zekâta dâhil olarak kişinin üzerinden düşer, yani sadece zekâtını vererek kişi adağını da yerine getirmiş olur. Farzı kesen (bozan) farz şudur: Şayet bir kişi 1000 lira gasp etse, elinde de 1000 lira olsa, bu gasp ettiği para da elindeki parayla birlikte hesap edilerek zekât nisabına dâhil olur. Üzerinden bir yıl geçtiğinde bu kişinin kendi parasıyla birlikte gasp ettiği paranın da zekâtını vermesi gerekir.³⁶

Farzı kesen (bozan) sünnet şudur: Şayet bir kişi nisap miktarı malının üzerinden bir yıl geçmeden fitır sadakasını öderse, bu kişiye zekât vermesi gerekmez, çünkü fitır sadakası sünnettir. Nâblusî'nin bu hükme verdiği örnek isabetli değildir. Nitekim Hanefî mezhebine göre fitır sadakasının hükmü sünnet değil vaciptir. Ayrıca sünnet olsa da fitır sadakasını vermek farz olan zekâtı kesmez.

İki farz arasındaki sünnet, fitır sadakasını vermesi gereken günlerin, Ramazan'ın sonunda vermeyi taahhüt ettiği müeccel borçla, Ramazan'ın sonunda, 2 Şevval'de üzerinden bir yıl geçen zekât borcunun arasında olmasıdır. İki sünnet arasındaki farz, iki bayram arasında zekât malının havelânü'l-havle ulaşmasıdır, bu durumda fitre vermek ve kurban kesmek Şafiîler'e göre sünnettir. Her farzda bulunun farz ise ihlastır, yani farz olan zekâtı verirken ihlaslı olmak farzdır.

Gece caiz olup gündüz caiz olmayan farz şudur: Şayet kişi zekâtını gece bir adama ödese ve daha sonra bu adamın da o kişinin babası olduğu ortaya

36 Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 194b.

çıkarsa, bu kişinin verdiği zekât caiz olur. Fakat gündüz babasına zekât verirse bu caiz olmaz. Gece caiz olup gündüz caiz olmayan sünnet ise fitır sadakasını kişinin gece bilmeksizin babasına vermesidir. Bu hükümde de problem vardır, çünkü Nâblusî burada Hanefî mezhebine göre vacip olan fitır sadakasını sünnet kategorisine dâhil etmiştir.

Gündüz caiz olup gece caiz olmayan farz şudur: Bir kişinin üzerinden tam bir yıl geçtiği ve kendisine zekâtın farz olacağı gecenin başında, malının nisap miktarının altına düşüp gecenin sonunda tekrar nisap miktarına ulaşması durumunda bu kişinin, o gece zekât vermesi caiz olmaz, şayet kişi zekâtını güneş doğduktan sonra öderse caiz olur. Gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet şudur: Bir önceki örnekteki gibi olan bir durumda fitır sadakasını vermek gündüz caiz olur.³⁷

4.5. Haccın Farz ve Sünnetleri

Nâblusî zikri geçen soruları haccı merkeze alarak şöyle cevaplamaktadır: Hac farzdır. Farzın farzı ihramdır. Farzları tamamlayan sünnet telbiyedir. Farzdan müstağni olan sünnet umredir. Hac yapmak için ihramlı olarak Mekke'ye girmek gerekir. Hac için ihrama giren bir kişi, umreyi yerine getirirse geçerli olur. Umrenin hükmü de sünnettir. Farzı tamamlayan farz şudur: Şayet bir kişi Mekke'ye ihramsız olarak girse, bu kişinin hac veya umre yapması gerekir. Farza dâhil olan farz, şayet ihramlı olan bir kişi arife günü Arafat'a gitse, o günde bu kişinin borcu geri dönse, farz olan vakfe ile borcun ifası için gitmek birbirine dâhil olmuş olur.

Farzı kesen (bozan) farz şudur: Şayet "nahr" yani kurban kesilecek gece, yatsı namazının vakti çok sıkışsa ve sadece namazın farzını kılacak kadar bir vakit olsa ve kişi namaz vaktinin çıkmasından korkarak bir müddet vakfeye ara verirse bu durumda farz namazı kılmak için, kişinin farz olan vakfeye ara vermesinden dolayı vakfe bozulmuş olur. Farzı kesen sünnet, Arafat'ta vakfe yaptığı gece, kişinin yatması ve sabahladığında arife gecesi olduğuna tanık olmasıdır.³⁸

37 Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 195a.

38 Nâblusî, *İştibâkû'l-esinne*, vr. 195a-b.

İki farz arasındaki sünnet, ihram ve hacda Arafat'ta vakfe arasında kudüm tavafı yapmaktır. İki sünnet arasındaki farz, Müzdelife'de gecelemeyle, Arafat'ta vakfe yapmak arasında yapılan kudüm tavafıdır. Hacda her farzda olan farz ihramdır. Gece caiz olup gündüz caiz olmayan farz şudur: İhramlı kişi Mekke'ye arife günü gurûb vaktinden sonra girse ve hemen Arafat'a gitse, orada vakfe yapması farzdır ve gece olduğu için caizdir, hatta kişi fecr doğana kadar orada kalsa bile geçerli olur. Ertesi gün yani bayram günü, gündüz vakfe yaparsa caiz olmaz.

Gece caiz olup gündüz caiz olmayan sünnet, Müzdelife'de gündüz yatmak caiz değildir. Şayet kişi Mina'da gecelese, sonra Müzdelife'ye fecrden sonra vakfe yapmak için dönse, sünneti kaçırmış olur. Gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet şudur: Tavafu'r-rükn yani "ifada tavafı" Arafat'ta bir saat vakfe yaptıktan sonra yapılırsa caiz olur. Nâblusî'nin bu örneği de isabetli değildir, çünkü "ziyaret tavafı" da denilen "ifada tavafı"nı yapmak sünnet değil ittifakla farzdır.

Gece arife gününden önce Arafat'ta vakfe yapmadan tavaf ederse caiz olmaz. Gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet, kudüm tavafının yevmü'n-nahr'da gündüz yapılmasıdır, şayet gece tavaf ederse bu kişi sünneti kaçırmış olur.³⁹

Sonuç

Mükellefin fiillerinden olan farz ve sünnet hükümlerin neler olduğu ve nasıl ifa edilmeleri gerektiği konusu, büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim farz olan hükümler, mükelleflerin her birinden, kesin bir şekilde yapılması istenen hükümlerdir. Bundan dolayı tüm mükelleflerin farz olan hükümleri bilmesi ve bunları yerine getirmesi gerekir. Farz gibi mükelleflere yapılması kesin olarak emredilmemiş olsa da, sünnet de yerine getirilmesi son derece önemli olan hükümlerdendir. Mükelleflerin bu hükümleri en doğru şekilde yerine getirmek için, detaylarıyla öğrenmeleri gerekmektedir. Nitekim incelemiş olduğumuz risalenin yazılış sebebi de, mükelleflerin bu hükümleri

39 Abdülganî en-Nâblusî, *İştibâkûl-esinne*, vr. 195b-196a.

Abdülganî en-Nâblusî'ye sorarak, ondan bu hükümlere detaylı bir şekilde cevap vermesini istemeleridir.

Abdülganî en-Nâblusî incelemiş olduğumuz bu risalesinde, öncelikle hatalı olan soruları tashih etmiş, ardından Ebû Hâzim'in bu sorulara verdiği cevapları zikretmiş yer yer hatalı bulduğu bazı cevapları tashih edip, bazı cevaplara da ekleme yapmıştır. Daha sonra sorularda geçen farz ve sünnet hükümleri abdest, namaz, oruç, zekât ve hac üzerinden detaylı bir şekilde ele alarak anlatmıştır. Sonuç olarak bu risaleden hareketle abdest, namaz, oruç, zekât ve hacla ilgili; "farz, farzın farzı (farzu'l-farz), farzları tamamlayıcı sünnet, farzsız yapılabilen, farzdan müstağni (farza ihtiyaç duymayan) sünnet, farzın yerine geçen yani farza bedel olan sünnet, farzı karşılayan farz, farza dâhil olan farz, farzı kesen sünnet, iki farz arasındaki sünnet, iki sünnet arasındaki farz, her farzda bulunan farz, gece caiz olup gündüz caiz olmayan farz, gece caiz olup gündüz caiz olmayan sünnet, gündüz caiz olup gece caiz olmayan farz, gündüz caiz olup gece caiz olmayan sünnet" hükümlerinin neler olduğu ve Abdülganî en-Nâblusî'nin bu hükümlere yaklaşımı ortaya konulmuştur.

Bu risalenin en önemli taraflarından biri şudur: Yaygın olarak farz, sünnet gibi hükümler teker teker ele alınıp isimlendirilmektedir. Halbuki istisnalar olmakla birlikte hemen her farzın bir de farzı, vacibi ve sünneti bulunmaktadır. Fıkıh kitaplarında bir yükümlülükle özellikle ibadetlerle ilgili farzlar, vacipler ve sünnetler ayrı ayrı sayıldığı halde, her bir farzın farzı, vacibi ve sünneti diye başlıklar atılmamaktadır. Belki bazı şerhlerde bunlara işaret edilmekte ise de yaygın yazım türünde bu usûl takip edilmemiştir. Bu risalede ise farklı bir üslup ve usûl takip edilerek farzın farzı, vacip ve sünnet alt kategoriler şeklinde ele alınmıştır. Aslında Ebû Hâzim tarafından izlenen bu usûle Nâblusî, itiraz, tashih ve ikmal tarzında katkılarda bulunmuştur.

Kaynakça

Abaza, Muhammed Mutî' Hafız Nizar. *Ulemau Dimeşk ve ayanuha fi'l-karni's-sani* aşer el-hicri. Dimeşk: Daru'l-Fikr. 2000. I-III.

Alaaddin, Bekri. *Bir Çağın Öncüsü Abdülganî Nâblusî Hayatı ve Fikirleri*. çev. Veysel Uysal. İstanbul: İnsan Yayınları. 1995.

Burak, Guy. *The Second Formation of Islamic Law: The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press. 2015.

- Cihan, Ahmet Kamil. *Abdülganî Nâblusî'nin Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri. 1988.
- Dönmez, İbrahim Kafi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. "Farz". XII. 184.
- Ekinci, İsmail. *Tasavvuf Şairi Nâblusî ve Şiirleri*. ed. Hasan Taşkiran. Ankara: İksad Yayınları. 2020.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. Ensar Yayınları. İstanbul: 2010.
- Fergali, Ali Mabed. *Abdülganî en-Nâblusî, Hayatuhu, Arâuhü*. Aguzah: Daru'l-İman. 2005.
- Kahraman, Hüseyin. "Hanefî Silsilenin Az Bilinen Bir Halkası: Ebû Hâzım el-Kâdî (ö. 292/905) ve Hadisçiliği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/1 (Haziran 2000). ss. 1-44.
- Kırbıyık, Kasım. "Ebû Hâzım el-Kâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. X. 158.
- Koca, Ferhat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. "Sünnet". XXXIIIIV. 154.
- Meier, Astrid. "Words in Action 'Abd al-Ghanî al-Nâblusî as a Jurist". *Early Modern Trends in Islamic Theology*. ed. Lejla Demiri ve Samuela Pagani. Almanya: Mohr Siebeck Tübingen. 2019.
- Muradî, Ebu'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali. *Silku'd-durer fi ayani'l-karni's-sani* aşer. Beyrut: Daru İbn Hazm. 1988. I-III.
- en-Nâblusî, Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî. *el-Hadikatu'n-nediyye şerhu tarikati'l-Muhammediyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 1971. I-V.
- en-Nâblusî, Abdülganî. *el-Havzu'l-mevrûd fi ziyareti's-şeyh Yusuf ve's-şeyh Mahmûd*. Şam: Zahirîye Kütüphanesi 4008.
- en-Nâblusî, Abdülganî. *İştibâkû'l-esinne fi'l-cevâbi ani'l-farzi ve's-sünne*. Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi 1762. vr. 189-196.
- Nasuhizade, Ali Haydar Efendi (Büyük). *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. İstanbul: Asitane Yayınları. t. y.
- Özel, Ahmet. "Abdülganî en-Nâblusî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XXXII. 268-269.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefa el-Afganî. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993. I-II.

